

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Facultatea de Științe Socio-Umane

TEZĂ DE DOCTORAT

- REZUMAT -

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Sabin Adrian LUCA

Doctorand:

Laura COLTOFEAN

Sibiu, 2016

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI ȘI
CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE
OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA

Investește în oameni !

Proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară nr. 1 „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”

Domeniul major de intervenție 1.5 „Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”

Titlu: „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”

Contract: POSDRU 159/1.5/S/137832

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Facultatea de Științe Socio-Umane

Zsófia Torma și așezarea de la Turdaș, punctul Luncă, județul Hunedoara

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Sabin Adrian LUCA

Doctorand:

Laura COLTOFEAN

Sibiu, 2016

CUPRINS

INTRODUCERE	6
--------------------------	---

CAPITOLUL I

Istoricul cercetărilor cu privire la biografia Zsófiiei Torma și metodologia cercetării

.....	12
-------	----

Introducere

I. 1. Istoricul cercetărilor cu privire la biografia Zsófiiei Torma

I. 2. Metodologia cercetării

Aspecte generale cu privire la sursele folosite

Prelucrarea și analiza surselor editate și inedite

Baza de date *Documente Zsófia Torma*

Concluzii

CAPITOLUL II

Trecutul personal și profesional al Zsófiiei Torma până în anul 1875	49
---	----

Introducere

Scurtă genealogie a familiei Torma

Copilăria și adolescența Zsófiiei Torma

Anii de tinerețe ai Zsófiiei Torma

Pasiunea pentru geologie și paleontologie

Acte de caritate

Concluzii

CAPITOLUL III

Punctul de cotitură: ediția a VIII-a a <i>Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques</i> și începuturile cercetărilor arheologice la situl de la Turdaș – Luncă	78
---	----

Introducere

III. 1. Începuturile cercetărilor arheologice la situl de la Turdaș – Luncă

De la geologie la arheologie

Participarea Zsófiiei Torma la CIAAP 1876

III. 2. Fotografii ale colecției Torma

Fotografia de obiect în arheologia secolului al XIX-lea

Fotografiile

Istoricul fotografiilor

Concluzii

CAPITOLUL IV

Anii de maturitate profesională ai Zsófiiei Torma (1880-1899) (I): congrese științifice

..... 109

Introducere

Adunările Generale ale Societății Germane de Antropologie, Etnologie și Preistorie

Al VIII-lea Congres al Orientaliștilor de la Stockholm și Christiana (1889)

Concluzii

CAPITOLUL V

Anii de maturitate profesională ai Zsófiiei Torma (1880-1899) (II): donații 137

Introducere

Aspecte generale cu privire la cercetarea donațiilor Zsófiiei Torma

Pe urmele donațiilor. Reconstituirea traseului urmat de donația Torma de la Muzeul Național Secuiesc

Concluzii

CAPITOLUL VI

Anii de maturitate profesională ai Zsófiiei Torma (1880-1899) (III): descoperiri, teorii și publicații 154

Introducere

Aspecte generale cu privire la activitatea publicistică a Zsófiiei Torma

Neolith kőkorszakbeli telepek Hunyadmegyében / Situri neolitice din Comitatul Hunedoara (1879)

Alte publicații

Ethnographische Analogieen (1894) și receptarea sa între suspans, entuziasm și critică

Concluzii

CAPITOLUL VII

Anii de maturitate profesională ai Zsófiiei Torma (1880-1899) (IV): corespondența științifică și receptarea teoriilor sale 189

Introducere

VII. 1. Rețeaua academică a Zsófiiei Torma

Construirea rețelei academice

Beneficiile rețelei academice

VII. 2. Receptarea descoperirilor, teoriilor și publicațiilor Zsófiiei Torma: recunoaștere externă și marginalizare internă

Spațiul maghiar: Ungaria și conflictul cu Ferenc Pulszky

Spațiul germanofon: Germania și Austria

Spațiul anglo-saxon: John Lubbock, Archibald Henry Sayce și Francis Haverfield

Contextualizarea teoriilor Zsófiiei Torma: între naționalism și anti-naționalism

Concluzii

CAPITOLUL VIII

Ultimii ani de viață ai Zsófiiei Torma (1890-1899) 223

Introducere

Destinul *colecțiilor* Zsófiiei Torma

Conflicte familiale, singurătate și iminența morții

Dacia vor der römischen Occupation / Dácia a római foglálás előtt (Dacia înaintea ocupației romane)

Acordarea titlului de *doctor honoris causa*

Decesul Zsófiiei Torma

Concluzii

CAPITOLUL IX

Cercetări arheologice la Turdaș – *Luncă* după Zsófia Torma 246

Introducere

IX. 1. Istoricul cercetărilor arheologice de la Turdaș – *Luncă* după 1899

Etapa 1: 1901-1941. Márton Roska și apărarea moștenirii Torma

Etapa 2: 1960-1991. Săpături eșuate, periegheze și teorii

Etapa 3: 1992-2001. Un nou început. Cercetări arheologice sistematice la Turdaș – *Luncă*

Etapa 4: 2011 - prezent. O șansă neașteptată. Cercetări arheologice preventive la Turdaș – *Luncă*

IX. 2. Viața cotidiană pe șantierul arheologic de la Turdaș – *Luncă* (1992-1998)

Virusul arheologiei și prima campanie de săpături la Turdaș – *Luncă*

Organizarea șantierului

Concluzii

CONCLUZII 291

LISTA ILUSTRĂȚILOR 293

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE 299

ANEXA I: INTERVIURI 320

Ghid de interviu cu privire la șantierul arheologic de la Turdaș – *Luncă* (jud. Hunedoara), campaniile anilor 1992-1998: experiența lui Sabin Adrian Luca

Interviu 1: Sabin Adrian Luca

Ghid de interviu cu privire la șantierul arheologic de la Turdaș – *Luncă* (jud. Hunedoara), campaniile anilor 1992-1998: experiența foștilor studenți

Interviu 2: Marius-Mihai Ciută

Interviu 3: Aurel Dragotă

Interviu 4: Alexandru Sonoc

Interviu 5: Adriana Țuțuianu

ANEXA II: DOCUMENTE TRANSCRISE 418

Biblioteca Națională Széchényi

Academia Maghiară de Științe

Muzeul Național Maghiar

Muzeul Național Secuiesc

Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale

REZUMAT

Cuvinte cheie: Zsófia Torma, Turdaș – *Luncă*, Transilvania, Troia, arheologie preistorică, CIAAP 1876, diseminare, Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, corespondență, rețea academică, naționalism.

Zsófia Torma (1832-1899) a fost o arheologă de origine maghiară, din Transilvania secolului al XIX-lea. Astăzi, ea este cunoscută în rândul arheologilor pentru colecția sa arheologică și cercetările desfășurate la situl de la Turdaș – *Luncă*, însă despre viața ei se cunosc puține detalii. Din informațiile existente în prezent, reiese că ea este prima femeie arheolog din Austro-Ungaria, respectiv de pe teritoriul actual al României și Ungariei. Având în vedere faptul că, la vremea respectivă, Transilvania făcea parte din Austro-Ungaria, activitatea ei trebuie analizată și discutată în contextul arheologiei maghiare. Zsófia Torma a avut un rol deosebit de important în dezvoltarea arheologiei preistorice în Transilvania, în special prin cercetările pe care le-a desfășurat la așezarea preistorică de la Turdaș – *Luncă*, aflată atunci în Comitatul Hunedoara, iar în prezent în județul Hunedoara. Datorită dimensiunii sale, a bogăției și naturii descoperirilor, acesta este unul dintre cele mai importante situri arheologice din România de astăzi și chiar din Europa. Zsófia Torma este cea datorită căreia acest sit, asociat de-a lungul timpului cu Troia, a devenit cunoscut începând cu anii '80 ai secolului al XIX-lea la nivelul întregii Europe. Ea este prima persoană care efectuează săpături la acest sit, începând cu toamna anului 1875, iar numeroasele artefacte descoperite i-au permis crearea unei colecții arheologice impresionante în locuința sa din Orăștie. În scurt timp, colecția ei a devenit renumită nu numai în Ungaria, ci la nivel internațional. Spre sfârșitul vieții sale, colecția care în prezent se află în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, reunea peste 10000 de obiecte. Din toate aceste motive, activitatea sa științifică și experiențele trăite de ea într-un domeniu aflat la început de dezvoltare, respectiv într-o societate în care preocupările științifice ale femeilor erau desconsiderate, sunt deosebit de importante pentru istoria arheologiei maghiare, românești și europene. Astfel, scopul acestei lucrări este de a reconstitui biografia științifică a Zsófiei Torma în contextul cultural, social și politic al Transilvaniei secolului al XIX-lea.

Această lucrare este rezultatul cercetărilor desfășurate în arhivele a șapte instituții din România și Ungaria, care dețin în patrimoniul lor documente referitoare la viața și activitatea științifică a Zsófiiei Torma. Aceste instituții sunt următoarele: Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (Deva), Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (Cluj-Napoca), Muzeul Național Secuiesc (Sfântu Gheorghe), Muzeul Național Brukenthal (Sibiu), Országos Széchényi Könyvtár (Biblioteca Națională Széchényi, Budapesta), Magyar Tudományos Akadémia (Academia Maghiară de Științe, Budapesta), respectiv Magyar Nemzeti Múzeum (Muzeul Național Maghiar, Budapesta).

Această temă de cercetare mi-a fost propusă de prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca, care între anii 1992-1998 a efectuat cercetări arheologice sistematice, iar în 2011 cercetări preventive de mare amploare la situl de la Turdaș – *Luncă*. Odată cu descoperirile rezultate în urma acestor săpături, reevaluarea activității științifice a Zsófiiei Torma, prin prisma documentelor de arhivă, a devenit tot mai necesară. În primă fază, din această cercetare a rezultat lucrarea de licență intitulată *Jurnalul Zsófiiei Torma. Traducere, analiză și interpretare*, coordonată de prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca și susținută la Sibiu, în iulie 2011. Scopul lucrării respective a constat în transcrierea, traducerea, analiza și interpretarea unui jurnal de la Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (ANDJH, Fond Zs. Torma, dos. 3/1880-1899, f. 212-274), care a aparținut Zsófiiei Torma și datează din ultimii ei ani de viață (Coltofean 2011; 2012; 2014). În toamna anului 2013, după o pauză de doi ani în timpul studiilor masterale, am reluat cercetările cu privire la biografia Zsófiiei Torma odată cu înscrierea la studiile doctorale.

Lucrarea este structurată pe nouă capitole, la care se adaugă două anexe. Obiectivele cercetării desfășurate în vederea redactării acestei lucrări au fost numeroase. În primul rând, pe baza puținelor documente existente, mi-am propus să reconstitui viața Zsófiiei Torma înainte de 1875, anul începerii săpăturilor la situl de la Turdaș – *Luncă*, pentru a urmări modul în care deciziile, întâmplările și evenimentele din perioada respectivă i-au determinat și influențat parcursul ulterior, atât la nivel personal, cât și profesional (Capitolul II). În al doilea rând, am dorit să analizez rolul pe care ediția a VIII-a a *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques* (Congresul Internațional de Antropologie Preistorică și Arheologie Preistorică) l-a îndeplinit în dezvoltarea arheologiei preistorice în Transilvania, prin prisma cercetărilor desfășurate de Zsófia Torma la situl de la Turdaș – *Luncă*, dar și a participării ei la acest eveniment. Desfășurat la Budapesta, în 1876, Congresul (abreviat în continuare ca CIAAP 1876) a reprezentat un punct de cotitură nu numai pentru arheologia maghiară, ci și pentru Zsófia Torma, marcând începutul carierei sale arheologice

(Capitolul III). Un alt obiectiv a constat în prezentarea și analiza „strategiei de marketing” pe care cercetătoarea a dezvoltat-o după întoarcerea de la CIAAP 1876, în vederea diseminării cercetărilor, descoperirilor și teoriilor sale, atât la nivel național, cât mai ales internațional. Principalele sale modalități de diseminare au constat în participarea la congrese științifice internaționale, donarea de materiale arheologice, publicarea de studii de specialitate, respectiv corespondența cu cercetători maghiari (Flóris Rómer, József Hampel, Ignác Goldziher, Pál Hunfalvy, Aurél Török, Jenő Nyáry, Lajos Haynald, Gábor Téglás, Géza Kuun, Antal Hermann, Frigyes Riedl, Áron Szilády și alții) și mai ales străini (Heinrich Schliemann, Johannes Ranke, Matthäus Much, Otto Helm, Friedrich Lindenschmit, Eduard Krause, Friedrich Kurtz, Abraham Lissauer, Albert Voss, Paul Reinecke, John Lubbock, Archibald Henry Sayce, Francis Haverfield și alții). Datorită volumului mare de documente și, implicit, de informații, am dedicat un capitol fiecăreia dintre aceste modalități de diseminare (Capitolele IV-VII). Jurnalul studiat cu ocazia cercetării pe care am desfășurat-o în perioada 2010-2011 pentru redactarea lucrării de licență arată că ultimii ani de viață ai Zsófiei Torma au fost tulburați, atât la nivel personal, cât și familial și profesional. În acea perioadă au avut loc o serie de evenimente care au fost hotărâtoare pentru modul în care colecția și activitatea științifică a arheologei au fost percepute după decesul ei, în secolele XX și XXI. Astfel de evenimente au fost, spre exemplu, vânzarea colecției arheologice și paleontologice, apariția volumului *Ethnographische Analogien* (Jena, 1894), eforturile de a finaliza și publica lucrarea *Dacia vor der römischen Occupation* (*sic!*; Dacia înaintea ocupației romane), conflictele intrafamiliale privind împărțirea moștenirilor și acordarea titlului de *doctor honoris causa*. Prin urmare, un alt obiectiv a constat în examinarea mai îndeaproape a evenimentelor enumerate anterior, pentru a înțelege contextul în care s-au produs și modul în care au influențat derularea ultimilor ei nouă ani de viață (Capitolul VIII). Totodată, am dorit să schițez istoricul cercetărilor arheologice efectuate la așezarea de la Turdaș – *Luncă*, din secolul al XX-lea până în secolul al XXI-lea, din dorința de a urmări modul în care cercetarea sitului a fost abordată după decesul Zsófiei Torma (Capitolul IX).

Situl de la Turdaș – *Luncă* deține un rol aparte în istoria școlii de arheologie a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. Prin intermediul cercetărilor arheologice sistematice desfășurate de profesorul Sabin Adrian Luca, între 1992 și 1998, situl a contribuit la formarea primelor generații de arheologi ale universității. Aceștia fac parte din legendara „generație de aur”, cu nostalgia și imaginea căreia, evocată în rânduri repetate de profesori, au crescut studenții din anii recentți, printre care mă număr și eu. Motivată de curiozitate, dar și de gândul că un astfel de demers ar putea fi util pentru cercetările viitoare privind istoria

arheologiei românești, în special cea recentă, mi-am propus să documentez viața cotidiană pe șantierul de la Turdaș – *Luncă* în perioada menționată anterior, respectiv experiența trăită acolo de coordonatorul Sabin Adrian Luca și foștii studenți, prin intermediul interviurilor de istorie orală (Capitolul IX).

Istoricul cercetărilor cu privire la biografia Zsófiei Torma și metodologia cercetării sunt prezentate și discutate în Capitolul I. Așa cum menționam anterior, această lucrare se încheie cu două anexe voluminoase. Anexa I cuprinde ghidurile de interviu și interviurile realizate cu prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca, dr. Marius – Mihai Ciută, dr. Aurel Dragotă, dr. Alexandru Sonoc și Adriana Țuțuianu cu privire la experiența trăită la situl de la Turdaș – *Luncă* în timpul cercetărilor sistematice din perioada 1992 – 1998. Anexa II cuprinde transcrierea câtorva dintre documentele pe care le-am studiat la Biblioteca Națională Széchényi, Academia Maghiară de Științe, Muzeul Național Maghiar, Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale și Muzeul Național Secuiesc. Aceasta este gândită ca un volum de documente în limba maghiară. Dacă la începutul studiilor doctorale speram să traduc integral mare parte din documentele identificate și studiate, curând mi-am dat seama că acest deziderat este imposibil de îndeplinit în numai trei ani, mai ales în contextul în care celelalte etape ale procesului de prelucrare a documentelor, precum transcrierea, necesitau timp îndelungat. Prin urmare, am optat pentru traducerea în limba română numai a fragmentelor de documente pe care le-am citat pe parcursul capitolelor. Citatele sunt numeroase și am încercat să le aleg în așa fel, încât să fie cât mai relevante pentru subiectul discutat. Pe viitor, îmi propun să traduc în limbile română și/sau engleză majoritatea documentelor cu privire la viața și activitatea științifică a Zsófiei Torma, pe care să le reunesc într-un volum de documente. Aceste documente au o valoare deosebită pentru istoria arheologiei maghiare și românești, respectiv pentru istoria arheologiei preistorice la nivel european. Prin urmare, este important ca acestea să fie accesibile din punct de vedere lingvistic nu numai specialiștilor maghiari, ci și celor români și din străinătate. Totodată, traducerea acestor documente ar constitui un sprijin în efectuarea unor cercetări viitoare cu privire la aceeași temă sau un punct de pornire pentru alte cercetări.

În 1998, Margarita Díaz-Andreu și Marie Louise Stig-Sørensen atrăgeau atenția asupra faptului că, în lucrările privind istoriile arheologiei europene, femeile sunt ignorate, ca și cum acestea nu ar fi contribuit la dezvoltarea disciplinei (Díaz-Andreu, Stig-Sørensen 1998, 2). Volumul editat de cele două arheologe în 1998, intitulat *Excavating Women. A history of women in European archaeology*, este unul de referință în ceea ce privește istoriografia despre participarea femeilor în arheologie. De atunci, în Occident, numărul

cărților, studiilor și site-urilor dedicate acestui subiect a crescut considerabil (Davies, Charles 1999; Ruiz 2006; Carr 2012; Fries, Gutsmedl-Schümann 2013; Rebay-Salisbury 2013-2014 etc.). În schimb, din acest punct de vedere, spațiul Europei de Est rămâne aproape necunoscut. În România, exceptând articolele comemorative și necrologurile, singurele contribuții la istoriografia femeilor în arheologie sunt câteva dintre studiile cercetătoarei Nona Palincaș de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, al cărei nume este cel mai reprezentativ pentru arheologia genului (gender archaeology) în țară. Însă ea discută și analizează mai mult aspecte privind statutul femeilor și relațiile de gen în arheologia românească contemporană, incluzând aici și secolul al XX-lea (de exemplu, Palincaș 2008; 2010). Cercetarea mea vine în completarea lacunei menționate anterior și susține demersul extrem de necesar de a recupera și face cunoscute contribuțiile femeilor în arheologie.